

KARÁTSZON ENDRE**IRODALOM ÉS TÁRSADALOM SZEKS-SZEMPONTBÓL**

Kemenes Géfin László-Jolanta Jastrzebska: Erotika a huszadik századi magyar regényben (1911-1947)

Ez a váratlanul érkező, jogos várakozásra felelő könyv a nemiségről, a huszadik században láncainak jó részét elvesztő szexualitásról beszél. Arról az alapvető ösztönről, amely minden emberi lényt mélységesen érdekel, még Remete Szent Antalt is, különben nem lehetett volna kitenni őt a démoni csábításoknak, és e csábításokat nem lehetett volna színesen és háttorzongatóan ábrázolni évszázadokon át. Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska közösen írt munkája címében az erotika szót használja, jelölve ezzel, hogy őket a nemiség művészeti kifejezése érdekli, de persze csupán tanulmányaik olvasása közben derül ki, az erotika mennyire más hangsúlyt kap náluk, mint például a hatvanas évek népidemokratikusan erényes szóhasználatában, mely A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában kerül megfogalmazásra. Ez utóbbiban az erotika három jelentést mond magáénak: 1) A nemi ösztön lelki megnyilvánulásainak összessége (...); 2) Főleg nőben megnyilvánuló és kielégítést kereső érzékiség (...); 3) a szexuális vonatkozások túlzott hangsúlyozása. Aki kételkedne a nyelvhasználat ideológiai függésében, itt ízelítőt kaphat belőle, ráadásul megfigyelheti, a régi vallás szemlélete mily meghitten rímel a szovjetek által erőltetettével. Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska éppen ezt a bénítóan avított gondolkodást életben tartó erotika-értelmezést cáfolják könyvük minden oldalán. Nem, az erotika lelki megnyilvánulásai nem különíthetők el a testiekétől; nem, a férfiaknak is éppúgy megvan az erotikájuk, mint a nőknek, akik nem lesznek attól a kígyó cinkosai, ha jogot formálnak rá; nem, önmagában az erotika nem képvisel semmiféle túlzást: irodalmi, képzőművészeti alkotásban legfeljebb el lehet túlozni az erotikát - a felerősítés vagy éppen az elhallgatás irányában. A szerzőpáros pontosan azt a kérdést veti fel: a prűdnek tudott magyar irodalomban, s ezen belül a magyar regényben vajon milyen szerepet játszik a szexualitás? Nincs-e túlzottan elfojtásra ítélve, s ha netalán igen, akkor mi okból és ki által? Egyáltalán, hogyan ábrázolták 1911 és 1947 között?

Kemenes Géfin László, a montreali Concordia Egyetem angol tanszékének docense és Jolanta Jastrzebska, a groningeni állami egyetem finn-ugor tanszékének docense 1 tudományos komolysággal, de nemcsak az akadémikus olvasóhoz, hanem a tájékozódni vágyó, szélesebb közönséghez is akar szólni. Az erotika irodalmi azonosítására és ábrázolásának feltérképezésére a tematikai stúdiumot tartották célszerűnek: ez segít hozzá olyan képhez, amelyet valamely közös problematikának egyéni művekben végbemenő megjelenítése alakít ki. Vagyis e könyvben tárgyalt regények esetében a pszichológiai és mentalitás vizsgálat együtt s egymást kiegészítően zajlik az irodalmi elemzéssel és a kritikai fogadtatás értékelésével. Tizenegy író tizenkilenc regényéről van szó. Az erotika motívumát valamennyi a maga módján dolgozza fel, s ez a variációs sorozat magától értetődően semlegesít minden kísértést arra nézve, hogy a kommentár netalán a valóság egyszerű tükrözésének tartsa a regényt, vagy ebben a szerző életének regényesített változatát keresse. A motívum-tanulmány lehetetlenné teszi az irodalom bensőséges megértésének oly sokat ártó naiv olvasatot. Ezt a hazai mezőnyben nem nagyon elterjedt módszert többféleképpen lehet alkalmazni. Az egyéni művek feldolgozási perspektívájának előnye az, hogy magának a problematikának a tételezése és felépítése kevésbé függvénye az elemző alanyiségének, mint ahogy ez a tipológiai stúdiumokban gyakorta fenyeget. Ugyanis a tárgyilagosság látszata mögött az irodalomtipológia strukturálása elkerülhetetlenül szubjektív, a tudományosnak meghirdetett modell kevés

kivétellel áltudományos.

Mindezt érdemes előrebocsátani azért, hogy senki se várja azt ettől a bátor és bravúrosan véghez vitt munkától, amit ennek nem áll szándékában nyújtani. A tematikai és motívum-tanulmány nem irodalomtörténet. Választásaiban, ha az érdeklődésének központjába állított tárgy megvilágítása úgy kívánja, akár függetlenítheti magát a közgondolkodásban meghonosodott rangsorolásoktól. Éppen ezért hasznára válhat a meglévőt újjáértékelni vagy szempontjain változtatni óhajtó irodalomtörténésznek. Konkrétan: jelen tanulmánysorozat, mely az erotika helyét próbálja körvonalazni 1911 és 1947 között a magyar regényírásban, támaszkodik Kaffka Margit, Móricz, Krúdy, Babits, Kosztolányi, Tersánszky, Németh László, vagyis úgynevezett kanonikus szerzők műveire, vagy Máraiéra, akit hosszú kiátkozás után be lehetett végre engedni a huszadik század magyar Panteonjába, de merít ugyancsak Erdős Renée, Harsányi Zsolt vagy Földi Mihály írásaiból, melyek iránt, különösen az ideológiai kritika eluralkodása óta, mérvadó ítéseznek nem illett és ma sem illik behatóan érdeklődni. Holott időközben megrendült az "ezt kell gondolni, ezt kell szeretni" intézményesített hegemoniája, továbbá lezajlott Európában és az Egyesült Államokban a befogadás központú kritika civilizációt módosító forradalma. Harsányi Zsolt Magdolná jával kapcsolatban, mely bestsellert a két világháború közötti kritika is feldicsért, Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska joggal teszi fel a kérdést:

"Mi az úgynevezett lektúr? Mi a szórakoztató irodalom? Mi különbözteti meg az oda sorolt műveket a magas irodalomtól, hogy az utóbbi értékesebbnek ítéltetik, mint az előbbi? Mik azok az esztétikai, társadalmi, pszichológiai, filozófiai, politikai stb., tehát elméleti szempontok, amelyeknek alapján bizonyos irodalmi alkotások élő klasszikusnak számítanak, míg mások szó szerint könnyűnek találtnak?" (126. old.)

Bizony bajos manapság nem elismerni, hogy a megkülönböztetésben csupán a változó kor- és közízlés, vagyis a divat dönt, mégis akadnak a tekintélyelvnek olyan nosztalgikusai, akik továbbra is a másként olvasás cenzúrázásában látják a kritikai tevékenység lényegét. Nem haszontalanok persze ők sem. Kirekesztő ítélezésük, pláne amikor valamilyen művet a benne felidézett sexualitás miatt sújt, rávilágít azokra az előítéletekre, amelyek racionális felülvizsgálatuktól tartva nyilvános vitára sosem igazán készek.

Márpedig az Erotika a huszadik századi magyar regényben éppen ezt a vitát kezdeményezi a téma következetes központba állításával. Ilyenformán először a magyar kritika történetében. Természetesen ez a szempontváltás módosítja az irodalom tárgyalásában megszokott erkölcsi-lélektani-társadalmi megközelítést. Anélkül azonban, hogy ennek a hármának jelentőségét bármi módon lebecsülné. Ellenkezőleg. A könyv éppen annak a bizonyítására törekszik, hogy az irodalom csupán akkor tudja kellően betölteni humanista, közösségi szerepét, ha a benne döntő erőt kifejtő nemiség az őt megillető elismeréshez jut. A regényértelmezés szintjén például azon alapvető jelenség belátása szükséges, hogy a figurák szexuális kapcsolatainak és élményei sorsuk alakításában legalább olyan meghatározóak, mint jellemük vagy társadalmi helyzetük. Sarkítva: nem érthetjük meg teljesen egy regény cselekményét, ha figyelmen kívül hagyjuk szexuális összetevőit. Nem lehet az erotikát könnyelműen tréfára venni, sem pedig beszorítani az érzéki kéjelgés bugyrába. Önmagában sem lehet irodalmi jelentőségét érdemben kimutatni. Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska biztos érzékkel a nemiséget az ellene szegülő tiltásokkal együtt mutatja be. Kaffka Margit hősnőjével, a Színek és évek önnön sexualitását elfojtó Pórtelky Magdájával kezdődik a sor és Németh László Iszony ának Kárász Nellijével zárul, kinek sorsa voltaképpen egy szexiszony története. Tiltás lehet a tabu, a társadalmi konvenció és hierarchia, a nemek közti

egyenlőtlenség, a nemi problémák félreismerése, megoldatlansága, elfojtása, a szexuális szerelem megtartásának nehézségei, a valóságelv felülkerekedése az örömelven, s mint Tersánszky Kakuk Marci jában, melynek hőse az örömelvet minden lehetséges módon érvényre juttatja, tiltás lehet az is, hogy ez a pánszexuális pikaró csak a nemiségben lehet otthon: családban, társadalomban nem.

Tizenegy szerző önálló műve voltaképpen a szex válságai címen hozható közös nevezőre. A rájuk vonatkozó tanulmányokat az teszi rendkívül vonzóvá és tanulságossá, hogy a legmesszemenőbben tiszteletben tartják mindegyik regény egyéniségét. A tudományosság örvén nem próbálják egy kaptafára erőltetni az anyagot; megkeresve az egyes szövegekhez leginkább illő módszert, azt demonstrálják, hogy az irodalomnak a maga sajátos életéhez szükséges lélegzési szabadsága nehezen egyeztethető a kizárólagosságra törekvő metodológiák mereven rendszerező, szadistán uralmi stratégiájával. Természetesen az ilyen rugalmas alkalmazkodás nem csupán szemlélet dolga: kell hozzá széles műveltség, ennek termékeny felhasználásához persze tehetség, de egyúttal világos fogalmazási és hatékony érvelési készség is. Mindennek a két kutató a magasiskoláját nyújtja. Például Tersánszky regényírói tájékozódása a Viziontlátásra, drága... , A céda és a szűz és a Kakuk Marci sorozat vetületében távlati megvilágítást nyer azáltal, hogy mögötte tisztán kirajzolódnak a menipposzi regény hagyományát felújító spanyol, pikareszk, önéletrajzi elbeszélés jellegzetességei, melyek lehetővé teszik, hogy az elbeszélő a "szexualitás árnyaltabb bemutatása érdekében más-más beszédhelyzet maszkját" vegye magára, hosszú távon azonban az erotika nyelvezetének népiesre stilizált leegyszerűsítéséhez vezetnek. Krúdy Szindbád jának és A vörös postakocsi jának kritikai megközelítése szintén az irodalmi hagyományokkal való játékból indul ki, nevezetesen abból, hogy Krúdy a realizmust a romantika szerelmes lovagregényeihez folyamodva utasítja el, egyúttal viszont el is rontja, "illetve megrontja az érzelmes regény intencionális struktúráját, mivel nyilvánvalóvá teszi annak titkát, az elfojtott/szublimált szexualitást". Ez az "elrontás" aztán átvezet a szexuális élvezetet megkérdőjelező Krúdy-univerzum perverzítésének Freudot, valamint a többek között őt modernizáló Gilles Deleuze és René Girard kategóriáit felhasználó, igen szubtilis tanulmányozásába a szado-mazochizmus központba állításával.

"(...) az elbeszélő, mintegy önmaga mentségére, a mindenkori apával azonosul, jóllehet fájdalmasan tudatában van annak, hogy ennek az azonosulásnak ugyanakkor kárvallottja is. Ezért e hadszíntéren a románc sorait szinte ötödik hadoszlopként bontja meg egyfajta théftre de la cruauté, a gyönyörbe vetett hit lehetetlenségének kíméletlen tudása. Amíg tehát az apaképzettel felvértezett elbeszélő óhatatlanul szadista, addig a szereplők egytől egyig mazochisták, s az anyáról mintázott nőben, annak idealizált-szентimentális másában keresik, reménytelen önkínzással, a boldogságot ." (47. old.)

Ahány mondat, annyi gondolatébresztő megfigyelés, melyet aztán a tanulmányírók gondosan árnyalva mélyítenek el és hoznak kapcsolatba regényszervezési kérdésekkel éppúgy, mint a társadalom szexuális tiltásaira adott irodalmi válaszokkal. Szindbád donjuanizmusa, Alvinczi Eduárd vagy Rezeda Kázmér kapcsolata a női szexualitással mechanizmusukban mutatkoznak meg: a mozaikszerű benyomás mögött, melyre Krúdy olvasásakor a kritika többnyire nyelvi hangulatléírásokkal reagál, logikusan összefüggő kép rajzolódik ki: Szindbád és A vörös postakocsi érezhetőből és érzékelhetőből érthetővé is válik. Hozzáférhetővé válnak ironiájának rúgói, ésszerű nyelvezettel elmondhatóvá válik, miképpen járulnak hozzá a nemiség problémái új formák létrejöttéhez.

Természetesen pszichoanalitikus fogalmak bevetése nélkül az irodalmi erősz tanulmányozása

csupán archaikus félreértéseket szülhet, más szóval a freudi elméletekre történő hivatkozásnak ott kell lennie minden szemügyre vett regényfigura, helyzet, cselekmény, ábrázolási forma erotológiai kommentárjában. Tekintve, hogy egy-két örvendetes kivétellel, a honi kritika a sok évtizedes tiltás és ennek öncenzúrák következményei miatt ma sem igen kísérel meg e termékeny módszerben jeleskedni, talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a lélekelemzés, az irodalmi művekre való kezdeti, iskolásan merev alkalmazása óta, rendkívül gazdag skálájú hermeneutikai eljárássá nőtte ki magát. Nem beszélek most itt olyan megnyilvánulásokról, mint például Jacques Lacané, melyek az irodalomban a pszichoanalízis igazolását keresik és amelyek számára a pszichoanalízis fontosabb az irodalomnál, illetve amelyekben maga a pszichoanalízis akar irodalomná válni. Elég azokat a szerényebb irányzatokat említeni, amelyek segédeszközként elsősorban az irodalom elmélyültebb megértését célozzák. E téren is mennyi változat! Lehet a tudattalant/mondhatatlant a szerző személyére vonatkoztatva keresni, lehet az írásaira jellemző képzelettipuson át megszólaltatni, lehet elbeszélőprózában a szereplők hallgatólagos vágyaiból kibontani, és segítségével a cselekményen belüli, személyek közötti kapcsolatok belső logikáját tisztázni. Jelen munka szerzői ez utóbbi konkrét, minden olvasó által követhető és ellenőrizhető eljárással élnek, a lényegeset ragadva meg leleményes elemzőkészséggel.

Igen gondolatébresztőnek bizonyul az a hipotézis, hogy Babits A gólyakalifájában Tábori Elemér "minden konfliktusának s végül halálának legvégső oka az elfojtott szexualitás, s az azzal járó bűntudat"(83. old.). Idősebbek még emlékezhetnek rá, hogy a valláserkölcsi hagyományok szellemében pácolt köztudat szerint inkább a morális ellenőrzést kijátszó, "zabolátlan" nemiség hivatott rossz lelkiismeretet okozni. Elég észrevenni ezt az eltérést, és máris körvonalazódik a babitsi regénynek a maga korában felette merész és eredeti távlata, melyben a gyilkosság veszélyesen hasonlít a nemi aktusra, és nem létezik tiszta erény, ahogyan nem létezik "új élet" a bűnös én megszűnésével. "A regény végső ironiája éppen az, hogy Elemér azért pusztul el, mert követi egy szexualitásától megfosztott, a nappali világ szent-jévé átforgalmazt nő útmutatását" (90. old.). Amely megállapítás meglehetősen bonyolult fényt vet Babitsnak Dante Paradicsom ával kapcsolatos gondolataira.

Gyakran elég a lélekelemző megközelítésnek egy látszólag mellékes részletet megragadnia, és az olvasó váratlanul alapvető értelmezési lehetőséghez jut. Kosztolányi Édes Annájának megjelenése óta nyitva maradt kérdés, miért öli meg gazdát a példás cseléd lány. A kritika nemigen vagy csupán futólag sorolta az indítékok közé Annának Patikárius Jancsival, Vizyné ficsúr unokaöccsével való gyorsan megszakadt, lelki összeomlásba torkolló viszonyát.

Kemenes Géfinék tanulmánya igen akkurátusan azt tisztázza először, hogy nem Jancsi vette el a lány szüzességét, hanem Anna a fiatalemberét. A hagyományos férfi-nő szerep felcserélődik, ami maga után vonja a társadalmi szerepek módosulását, kiegyenlítődését a cseléd lány és az úrfiú között. Minden ízében helytálló, bravúros érvelés mutatja ki a további összefüggéseket e felszabadító, szexuális, szerelmi élménytől való megfosztás és az igazán élő emberek közül kirekesztett, visszagepiésedni pedig nem engedett Anna által tudatzavarban elkövetett gyilkosság között. Ennél koherensebb magyarázatát a regény rejtélyének nem olvastam.

A freudi szempontok felhasználását illetően külön említést érdemel egy alapvető megkülönböztetés, amely a pszichoanalízisnek az írók világában végbement népszerűsödése óta nem nélkülözhető, különösen Magyarországon nem, ahol az ismerkedés a bécsi doktor tanaival gyorsabban zajlott, mint több, a német nyelvben nem otthonos, nyugati országban. Aki ugyanis a lélekelemzés fogalomkörével akár csak hozzávetőlegesen is kapcsolatba kerül, hajlamossá lesz ezek felhasználására, alkalmanként kijátszására, megkérdőjelezésére.

Szövegmagyarázóink gondosan ügyelnek arra, hogy figyelmeztessék az olvasót a szerzők nyílt vagy burkolt szándékára e téren, és folyamatosan jelezzék saját elemzőmunkájuknak ezt a sajátosságát. A Krúdy "mindent átható ironikus látásmódja" által műszervező elvvé emelt intertextualitás t méltatva elgondolkodtatóan jegyzi meg: "olyan narratív közegben, amelyben minden másolat és utánpótlás, a szerelem és a szexualitás is csak kölcsönzött lehet; törvényszerű ezért, hogy az író az igazi szexuális szerelemre eleve alkalmatlan, képtelen férfiszereplőket teremt, s a potenciális szerelmi szituációkat vagy a szentimentalizmus, vagy az unalom s perverzítés felé fordítja. A freudi hatás, még ha csak közvetve is, ugyancsak a műfajkeresztezés adta ironia alátámasztására szolgál, s a férfialakokat feloldhatatlan pszichoszexuális ellentétek középpontjába helyezi." (60. old). Márai regényében, a Válás Budán ban a két ellentétes, bizonyos szempontból egymást kiegészítő férfialak, a "nappal" világot képviselő Körmives Kristóf és az "éjszakáét" képviselő Greiner Imre egymáshoz való viszonyát javarésztben a freudi tanokkal kapcsolatos állásfoglalása magyarázza a két kommentátor szerint. "Márai nyilvánvalóvá teszi, hogy a bíró ismeri és olvasta a modern lélektan, különösen Freud tanait, amikor lenézően elutasítja annak sarkalatos tételeit, mint az ifjúkori sérülések , a hajlam , a leküzdhetetlen kényszer , tehát a tudatalatti hatalmát"(155. old.). Ő úgy tesz, mintha nem is volna libidója, míg Greiner Imre, az orvos az erőszak alapvető jelentőséget tulajdonít, csak kiteljesülni nem tud benne felesége, Anna frigiditása miatt, melyet Greiner kora szexuális képtelenségének tulajdonít: "az orvos összegezése szintén pontról pontra Freud kései, a Rossz közérzet a kultúrában kifejtett érveit követi" (158-159. old.)

Freudista regényről volna hát szó? Avagy éppen arról, hogy ez a szubtilis regény a maga problematikáját - a nemi ösztön helye társadalom és egyén, tudat és tudatalatti szembesülésében - ugyan nyilvánvaló freudista elemek felhasználásával körvonalazza, de mivel e probléma freudista módon, ödipuszi nyomozással elkezdett tisztázása a figurák síkján félresiklik, illetve mitikusan illusztrált álmegoldásba torkollik, hallgatólagosan a freudizmusnak a megkérdőjelezését kapjuk, ami a gyakorlati életben való hatékonyságát illeti. Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska érdeme, hogy éreztetik a posztfreudizmus kettősségét: a szexualitás elemzésében Freud nélkülözhetetlen eszközt hagyott az irodalmi kritikára, ami nem jelenti azt, hogy terapikus ajánlatait a társadalom szempontjából ne lehessen fenntartással kezelni, illetve helyesbítésre javasolni.

Mert a két kritikus az erotikát nem csupán önmagára elvonatkoztatott vizsgálati tárgynak tekinti. A regények struktúrájában ugyanúgy, mint fogadtatásuk szempontjából éppen azt mutatják ki, hogy bár a szexualitás látszólag a magánszférába tartozik, mennyire mégis a társadalommal együtt kell tárgyalni az irodalomban és a gyakorlati életben. Kutatói, elemzői szerepükhöz itt csatolódik igen sokrétűen és szétágazóan a nevelői. Az erotikát illetően Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska az 1968-as szellemi forrongás ama célkitűzései mellett áll ki, melyek a nyugati világban jutottak igazán jelentős szerephez, vagyis a szexuális felszabadulás és a női emancipáció mellett. Ők a nők és a férfiak nemiségben is egyenlő jogainak és a szexuális szerelem civilizációs fontosságának, személyek közötti kapcsolatot hitelessé tevő jelentőségének elismertetéséért küzdenek. A vizsgált történetekben, illetve történetmondásban azt keresik meg, milyen konfliktusba keveredik az erotika, és különösen a női erotika az elfojtó, torzító, cenzúrázó erőkkel és tényezőkkel. Erdős Renée A nagy sikoly című regényében, melynek égető kérdése, hogy a nők nemi élvezete társadalmilag elfogadható-e (a könyv 1923-ban jelent meg), nagyhírű nőgyógyász, apácarend főnöknője, püspök, vagyis olyan kimagasló személyek, akiket egy ország hajlamos a legalkalmasabbnak tekinteni arra, hogy ilyesmibe beleszóljanak, arról próbálja a hösnőt, a házasságában kielégületlen Dórát

meggyőzni, nem a nemi gyönyör által kiváltott nagy sikoly a hasznos, hanem az, amelyet gyermek szülésekor hallat az asszony. Dóra végül beadja derekát, lemond arról, hogy "nemileg kielégült, szabad és független asszony" legyen. A két kritikus szerint a belenyugvás ábrázolása mögött Erdős Renée felforgató iróniájára is érdemes figyelni, mivel "egy fiatalasszonyka anyai ösztönökre ébresztésére s azzal egy időben a nemi gyönyör a nőtől idegen voltának elismertetésére mind a tudomány, mind a vallás s az azt megtestesítő egyház legmagasabb tekintélyfiguráit kell felvonultatni" (116. old.), s ez az "ágyúval verébre lövés" objektíve vádoló hatású az elfojtó renddel szemben.

Móricz, aki a szexualitás témakörét "ügyszólván bevezette a magyar irodalomba" és a körülményekhez képest szokatlan "nyíltsággal és gazdagsággal" mutatta be, nyelvhasználatában meglehetősen eufemisztikusnak bizonyul, az emögött rejlő értékrendszer pedig nemegyszer hagyományos valláserkölcsi toposzok függvénye, amennyiben "a nőalakok a szerző által felállított szent és prostituált ellentétpár egyikébe vannak beszorítva". Példásképpen sorolja fel a tanulmány a férfialakokból skizofréniát kiváltó "beskatulyázásra" adott, önpusztító válaszokat, melyekben a bűntudat és társadalmi gátlás legalább olyan meghatározó szerepet játszik, mint a társadalmi és vagyoni helyzet. Ugyanakkor ezek a férfiszempontról írt regények homályban hagyják a női szexualitás bonyolultabb dilemmáit.

Miközben Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska a huszadik század első felében keletkezett regények erotikus és társadalmi diskurzusáról készít pontos pedagógiai kimutatást, óhatatlanul szemközt találja magát a magyar irodalmi kritika néha idevágó és gyakran készakarva nem idevágó észrevételeivel. Kénytelenek jóformán valamennyi tanulmányuk elején bírálni a bírálókat, akik hol nem veszik észre, hol pedig elkendőzik a szexualitás jelentőségét a szóban forgó művekben. Ezekre a pársoros polémiákra - ezt hangsúlyozni kell - mindig a tematikus megközelítés által indokolt, új távlatokat nyitó szövegértelmezés érdekében kerül sor. Általános ostromozásban csupán a "valláserkölcsi" valamint a "vulgármarxista kritikának" van része, amiért - s ez nem tagadható -, mindkettő bornírtan támadta, az utóbbi pedig hatalmi eszközeivel elfojtotta az erotika irodalmi értékelését az osztályharcos, társadalmi szempont uralmi helyzetének biztosítása végett. Ennek az ideológiai visszaélésnek mint korjelenségnek vége, de az egyes írókról írott kommentárok megmaradnak a bibliográfiákban, s a jó pedagógusnak kötelessége a forgalomban levő olvasatok szavatolhatóságát nyilvánosan ellenőriznie. Így kerülnek többek között felülvizsgálatra a következők véleményei: Nagy Péter (Móriczról), Fábri Anna, Rónay György (Krúdyról), Nemeskürty István, Fehér Ferenc (Tersánszkyról), Pók Lajos (Babitsról), Kiss Ferenc, Szegedy-Maszák Mihály, Sötér István, Veres András (Kosztolányiról), Radnóti Sándor (Erdős Renée-ről), Pintér Jenő (Földi Mihályról), Rónay László, Szegedy-Maszák Mihály (Márai Sándorról), Béládi Miklós, Kocsis Rózsa, Kulcsár Szabó Ernő (Németh Lászlóról).

Leírt véleményekről van szó, nem gazdáik személyéről. Az olvasó világosan követhető, logikus érvelés keretében kapja az ellenvélemények igazolását, melyeknek külön erőssége az intertextualitás megbízható, jelentést elősegítő kibontása. Érdemleges szakítás ez az irodalomtörténet-írásunkban dívó gyakorlattal, mely beéri kül- és belföldi párhuzamok sokszor végeérhetetlen sorolásával, anélkül, hogy beszámolna a mások szövegeinek az elemzett szövegben többnyire tudatosan, szándékosan való felhasználásának jelentéstartományáról, illetve módosulásáról. 2 Nem lehet ebből a szempontból említetlenül hagyni a Válás Budánról szóló tanulmányt, ahol briliáns magyarázatot kapunk arról, milyen sokrétű, ironikus, mitikus, végső soron borúlátó utalásrendszert hoz létre Márai Rómeó és Júlia-, valamint Kömives Kelemen-motívumának az erotika problémakörébe való beépítésével. Más irányból termékeny

az a kritika, mely vitába száll a Németh László Iszony áról szóló fejezetben a Kárász Nellit túl pozitívan értékelő véleményekkel, és az ezeknek neojungianus alapot szolgáltató Artemisz-hasonlatokkal, tekintve, hogy ez utóbbiak akadályozzák a "némethizmusra" jellemző testiség iránti utálat magyarázatát. Mert sosem mimetikus szemlélettel hitelesíteni próbált szociológiai felmérésről van szó. A két kommentátor szüntelenül figyelmeztet arra, hogy az általuk tanulmányozott figurák nem a szövegen kívüli világból a regénybe átmásolt alanyok, hanem minden esetben "irodalmi, pszichológiai, retorikai toposzokból álló, textuális képződmény"-ek, valóságukat a szépprózai alkotás hozza létre.

Nem arról van tehát szó, hogy a regényekben leírt helyzetek és magatartásformák a huszadik század első felének erotikáját jelenítik meg - hiszen nyilvánvaló, hogy ennek tényei Magyarországon is színesebbek, leleményesebbek, izgalmasabbak, illetve másrésről nyomorúságosabbak és lehangolóbbak voltak a regényvilágbeli átlagnál. Kemenes Géfin László és Jolanta Jastrzebska azt a kiinduló kérdést teszi fel, a magyar irodalom csakugyan olyan prűd-e, mint amilyennek sokszor tartják. Könyvük, mely következetesen a regény erotikus diskurzusának mibenlétét és minőségét vizsgálja a jelzett időszakban, arra a következtetésre jut, hogy a maga módján és a tizenkilencedik századhoz képest a magyar regény "a szexualitásnak meglepően különböző megnyilvánulási formáit juttatja kifejezésre, esetenként az adott társadalmi és valláserkölcsi körülményekhez igazodva, de gyakran azokkal szembeszegülve is." (9. old.) A szó szoros értelmében vett prűdéria sokkal inkább a kritikára jellemző, melynek szemében hajdan "a nemiség és a nemek közti szexuális szerelem pozitív ábrázolása legjobb esetben frivol malackodásnak, legrosszabb esetben nyelv- és nemzetgyalázásnak" (189. old.) számított, s amely még napjainkban is idegenkedik tőle, vagy eltussolja, vagy a szórakoztató irodalom szintjére leszállítva igyekszik semlegesíteni. (190. old.)

Lényegileg ez a cenzúrázó kritika, a szerzők szerint, része a magyar regényekből kirajzolódó patriarchális észjárásnak, amelyet a "magának teljhatalmú tekintélyt követelő apafigura" juttat folyamatosan érvényre, és amely közvetlen akadály a nőalakok egészséges, érzelmi és nemi kibontakozásának. Ez utóbbi a szerzőpáros alapvető, úgy is mondhatni, szenvedélyes követelése. Nem feminista rámenősségből: nem azért, hogy a férfi princípium által bitorolt hatalom ugyanolyan visszasan a női princípium kezében összpontosuljon, hanem azért, mert a nemek közötti egyenlőséget a szexuális szerelem, az ideális és nem idealizált férfi-nő kapcsolat biztosítékának tartják. És ezt sem csak úgy, önmagáért. Ha jól értem őket, amikor az erotika irodalmi kifejezésének fontosságát hirdetik, a világhoz a nemiség etikáján át való tartozás mellett foglalnak állást, amelynek filozófiai tétje nem más, mint az egyén boldogulása, az egyén védelme a globálisra felhergelt, politikai narrációkkal szemben. Az egyén pedig az ő felfogásukban nem az önmaga véglegesnek hitt igazságában lezáruló egység, hanem olyan alany, amely nem lehet teljessé, ha nem egészül ki egy másik alannal. A sorok között olyan társadalomról álmodnak, amely a tekintélyelv erőszakolása helyett a személyek közti érintkezés pluralitására és kölcsönösségére épül. Ebből a szempontból lesz a nemiség szabadon árnyalt, lélektanilag nyitott, nyelvtől gazdag kifejezése társadalmi érdek, társadalmi felelősség. Mi hiányzik ebből a bátor, szemléletében, módszerében, eredményeiben megvilágosító könyvből? Nagy vonalakban két dolog. Egyrészt a szexualitást a múltban és még a jelenben is cenzúrázó erők részletesebb feltérképezése, motivációiknak nyomatékossabb bemutatása. A "totemapának" ugyanis neve van, nemcsak az "ideológiai tudattalanban" uralkodik, hanem a leszármazás és vagyonöröklés kíméletlen törvényeiben, valamint ez utóbbiak egyre inkább megnövekedett, egyházi ellenőrzésében. Az egyház történelmi hatalmának egyik nagy forrása

a nemiség büntudatosítása, olyan mértékadóan, hogy az irodalmi gátlások mindmáig az e normáknak való behódolást jelentik, az irodalmi transzgressziók pedig az ellenük való lázadást. Másrészt igen tanulságos kitekintést jelentene, ha a magyar irodalom "teljesítményei" az erotika ábrázolásában némi összehasonlításra kerülhetnének más közép-európai irodalmakéval. Akkor tudhatnánk meg konkrétabban, mit ér az erősz, ha magyar. Büszkék lehetünk-e rá, vagy be kell érünk azzal, hogy szép vagy, magyar szex, legalább nekünk szép?

Ezekre a kiegészítésekre sor kerülhet a könyv megígért második kötetében, amely a magyar regényekben megjelenített erotikát a kommunista párt hatalomátvétele utáni időszakban hivatott tárgyalni. Nem lehet eléggé bátorítani Kemenes Géfin Lászlót és Jolanta Jastrzebskát e munka megvalósításában. És nem lehet eléggé bátorítani az olvasót az első kötetrel való ismerkedésre, különösen a módszeresen olvasni tanuló ifjúságot, amely egész emberként szeretne vizsgázni az érzelmek iskolájában, és általában mindazokat, akik úgy gondolják, hogy a posztmodernitás és az irodalom társadalmi szerepe nem föltétlenül ellentétes fogalmak.

Jegyzetek

1 Kemenes Géfin László, a nyugati magyar irodalom egyik legjelentősebb képviselője, az Arkánium társszerkesztője, Ezra Pound fordítója (1975), eddig főleg szépírói műveiről ismerős Magyarországon. Jolanta Jastrzebska, lengyel származású hollandiai hungarológus 1989-ben francia nyelven jelentette meg nemzetközi elismerést kiváltó doktori értekezését: *Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine* címmel.

2 Gondoljunk középiskolás tankönyveink meghökkentő felosztására: egyik oldalon a világirodalomnak nevezett nyugati irodalom, másikon a magyar szerzők. Hogy a kettő között miféle kapcsolatok szövődtek, az a diák találékonyságára van bízva.

Kortárs Kiadó
Budapest, 1998
198 oldal, 960 Ft